

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Vladimir Trebici și Ilie Hristache, *Demografia teritorială a României*, București, Edit. Academiei, 1986

Raritatea lucrărilor de demografie conferă oricărei noi apariții de acest gen o semnificație aparte. Lucrarea semnată de Vl. Trebici și I. Hristache are, în plus, meritul de a fi prima lucrare care își fixează drept obiectiv demografia regională a României, întreprindere mult mai dificilă decât apare la prima vedere.

Faptul că literatura demografică internațională nu este prea bogată în astfel de lucrări este un argument.

Trecerea de la analiza globală (la nivel național) la cea regională este urmarea firească a limitelor pe care le impune cunoașterii primul mod de abordare, o recunoaștere a incapacității acestuia de a explica evoluțiile, de a decela mecanismele fenomenelor și proceselor demografice. Dintr-un alt unghi de vedere, analiza regională reprezintă, de fapt, clasicul demers de la general la particular, cu toate virtuțile acestui transfer al centrului preocupărilor.

Dacă demografia regională este (sau va deveni) o știință, rămâne de văzut. Personal, o văd mai degrabă ca un domeniu (nu cumva un mod de abordare?) al demografiei, domeniu care nu poate însă decât să crească în importanță. Așa cum cercetările asupra factorilor determinanți ai fertilității s-au deplasat de la nivelul macro la micro, al cuplului, și în cazul demografiei regionale asistăm la o deplasare a nivelului analizei, de la cel național la cel regional. Scopul este însă nu atât sesizarea (constatarea) variațiilor regionale, cât identificarea modelelor și submodelelor demografice, pentru a putea explica ceea ce analiza globală (la nivel național) este, în multe cazuri, incapabilă să o facă: identificarea factorilor determinanți și evidențierea mecanismului de acțiune a acestora.

În esența sa, lucrarea reprezintă o analiză a numărului populației, a structurii sale demografice, precum și a mișcării naturale și migratorii a populației la nivel regional — pe județe și/sau provincii istorice. Comparativ, partea consacrată distribuției teritoriale a populației (inclusiv urbanizării) și particularităților regionale ale structurii demografice a populației, deci „stării” populației, este mai mică decât partea consacrată mișcării naturale și migratorii a populației. În această din urmă parte, autorii reușesc să demonstreze, cu argumentație, virtuțile analizei regionale în mai buna cunoaștere a soluțiilor demografice din țara noastră.

Attrăgând atenția asupra limitelor pe care rata brută a mortalității le are în compararea intensității fenomenului la nivelul subpopulațiilor, prin distorsiunea introdusă de structura pe vîrste, autorii recurg la tabelele de mortalitate pe provincii istorice, instrument rafinat de analiză a mortalității pe sexe și vîrste. Diferențele regionale ale mortalității sînt examinate la nivelul speranței de viață, al numărului de supraviețuitori și al probabilității de deces în tabelele de mortalitate pe anii 1966—1967 și 1982.

O atenție specială se acordă în lucrare mortalității infantile, fracțiune a mortalității populației aflată, încă, la un nivel relativ ridicat și manifestînd variații teritoriale importante. Analiza acestor variații la nivel de județ îi conduce pe autori la o constatare aparent surprinzătoare: nu atât nivelul de dezvoltare economică a județelor determină nivelul mortalității infantile, cât nivelul de dezvoltare culturală a populației.

Diferitele aspecte ale nupțialității populației, pe provincii istorice, sînt examinate de autori atît pe baza datelor furnizate de recensămînt, cît și pe baza informațiilor din statistica curență.

Deși unele diferențe există între provincii (evidențiate de rata totală a nupțialității, vîrsta medie la căsătorie), se poate afirma că fenomenul prezintă un grad ridicat de omogenitate, propensiunea pentru căsătorie fiind încă foarte ridicată în țara noastră.

O atenție particulară se acordă în lucrare natalității și fertilității. Utilizarea ratelor de fertilitate pe grupe de vîrste (din 1966 și 1982) și determinarea unei serii întregi de indicatori sintetici, oferă autorilor posibilitatea unei minuțioase analize a particularităților regionale ale fenomenului și tentativa identificării unor modele (submodele) regionale, diferențiate atît prin descendențe finale de dimensiuni variate, cît și prin calendare specifice. Informațiile furnizate de recensămîntul din 1977 asupra fertilității pe generații feminine, completează analiza fenomenului.

Capitolul consacrat migrației interne a populației reprezintă o demonstrație elocventă a felului în care un volum relativ restrîns de informații poate fi exploatat pentru a analiza un

fenomen demografic complex sub raportul mecanismului cauzal și, mai ales, pe planul consecințelor demografice și socio-economice. Datele recensămintelor din 1966 și 1977, prelucrate cu multă grijă și competență oferă o panoramă extrem de interesantă a fluxurilor migratorii inter-județene ori la nivelul provinciilor istorice, regiunile (județele) beneficiare ale migrației (cu accent special pe municipiul București, județele Brașov, Constanța și Timiș) și cele furnizoare de populație migrantă.

În sfârșit, o analiză a tranziției demografice pe provincii istorice încheie o lucrare care lipsea demografiei noastre și care reprezintă, cu siguranță, un instrument indispensabil oricărei întreprinderi de analiză a fenomenelor și proceselor demografice în profil teritorial, în pofida limitelor pe care lucrarea le are, limite impuse de lipsa (nu o dată menționată de autori) unei serii întregi de informații statistice adecvate.

V. G. Delacrasna

Costin Feneșan, *Izvoare de demografie istorică—secolul XVIII-lea—Transilvania*, vol. I, Direcția Generală a Arhivelor Statului din R.S. România, București, 1986

Lucrarea lui Costin Feneșan *Izvoare de demografie istorică* recent apărută este un prilej de satisfacție pentru specialiștii și cercetătorii din domeniul demografiei și al istoriei.

În cuprinsul acestei lucrări (434 pagini plus un număr de tabele statistice anexate), cititorul găsește un însemnat volum de informație, numeroase documente originale (în limba latină și maghiară), alături de un substanțial studiu de sinteză prezentat de autor ca introducere. Lectura lucrării permite să se tragă concluzia că a fost necesară o îndelungată și laborioasă, uneori migăloasă muncă de culegere, prelucrare și sistematizare a materialului statistic, autorul reușind să-l prezinte într-o formă corespunzătoare.

În „Considerațiile” sale autorul subliniază rolul și importanța demografiei istorice „pentru scrierea istoriei naționale” fără a identifica această disciplină cu istoria propriu-zisă. Lucrarea a cărei prezentare o facem este de altfel ea însăși un argument în favoarea tezei după care demografia istorică este o știință multidisciplinară. De altfel problemelor și aspectelor metodologice ale lucrărilor de conșcriere a populației le este rezervat un spațiu însemnat în lucrare. Autorul subliniază faptul că de regulă lucrările de conșcriere a populației urmăreau scopuri fiscale, de cunoaștere a numărului contribuabililor și a situației lor economice. Ca urmare, un însemnat număr de gospodării (familii) nu erau cuprinse atît datorită sustragerilor și omisiunilor pe de o parte, cît și excepțiilor făcute de autorități pe de altă parte. Așa de exemplu nu erau înregistrați nobilii și bunurile lor care constituiau o categorie scutită de impozite. Omisiunile erau de asemenea considerabile în special cu ocazia conșcripțiilor efectuate la începutul secolului XVIII. O mențiune specială se face în legătură cu caracterul mai complet al conșcripției populației marelui principat al Transilvaniei din 1784—1786.

În aceste condiții, situîndu-ne pe poziția cercetătorului-demograf, am putea exprima unele reforme cu privire la posibilitățile de cunoaștere a situației demografice din epocă pe baza rezultatelor unor conșcripții ale populației. Avem în vedere în mod special datele privind numărul și structura populației.

Pe de altă parte, o analiză atentă a rezultatelor conșcripțiilor la nivel microteritorial (protopopiat, arhidiaconat, sat). Constatăm că, folosind metode corespunzătoare ale statisticii demografice, poate fi dedus atît numărul populației unei zone, densitatea populației acestuia, structura pe sexe, dimensiunea medie a familiei și chiar, uneori, limitele cunoscute, structura socio-profesională a populației. Avem în vedere faptul că pot fi constituite cu ușurință unele grupe relativ omogene cum ar fi: slujitorii cultelor, tobagii, nobilii etc. Faptul că datele cu caracter demografic pot fi de regulă corelate cu cele cu profil economic favorizează posibilitățile de adîncire a cunoașterii situației populației din mai multe puncte de vedere. Mai mult chiar, uneori au fost culese cu ocazia conșcripțiilor și date somatometrice despre persoane precum cele referitoare la statură: mic, de mijloc, mare (malt).

În aceste condiții, cu tot caracterul lor deficitar, rezultatele conșcripțiilor populației rămîn o importantă și valoroasă sursă de cunoaștere a situației demo-economice a populației din Transilvania, iar lucrarea lui C. Feneșan prezentînd aceste rezultate în mod sistematizat le pune la îndemîna celor interesați într-o formă accesibilă.

O seamă de documente reproduse în lucrare oferă cititorului posibilitatea de a cunoaște concepția și orientarea autorităților în legătură cu scopurile concrete ale operațiilor de conșcriere a populației. Aceste documente, în număr de 28 constau atît din instrucțiuni ale „Guberniei Transilvaniei”, referitor la conșcrierile fiscale sau confesionale din diferite ordine ale autorităților cu privire la aceste lucrări sau reprezintă rezultatele concrete, sub formă de date statistice.

ale conscripțiilor. Referindu-ne la conținutul unora din aceste documente menționăm, ca titlu de exemplu câteva aspecte (extrase):

— „Iar dacă în aceste declarații va fi descoperită vre-o înșelăciune în privința celor de mai sus, astfel de sperjuri să fie amendați fără întârziere cu 40 de florini sau — dacă n-ar avea mijloace potrivite pentru plata amenzilor — să fie pedepsiți cu 60 de lovituri de baston!” (aprilie 1703).

— „Este drept ca pământurile nobiliare să se bucure de prerogative nobiliare, adică să fie libere și scutite de dări” (Cluj 1721).

— „Preoții și grămaticii români din aceste sate, numele, numărul și pământurile lor iobăgești ori supuse dării, trebuie conscrise cu grijă, pentru ca aceștia să nu beneficieze de scutire, ci să poată fi împinși la plata dării” (1721) etc. etc.

Referindu-ne la *tabelele statistice* (în număr de 12) pe care autorul le prezintă sub forma unor anexe separate, menționăm că acestea conțin rezultatele conscripțiilor efectuate între 1721—1723 și 1785. Nu toate tabelele cuprind însă date referitoare la întregul teritoriu al Transilvaniei. Unele din acestea au un caracter parțial ca de ex.: Tabelul centralizator al rezultatelor conscrierii fiscale generale a persoanelor și bunurilor din scaunele sequești ale Transilvaniei (1721—1723); Tabelul centralizator al rezultatelor conscrierii confesionale a românilor din arhidiaconatul Nireșul Săsesc (1767) etc. Chiar și asemenea tabele conțin date despre numărul persoanelor, al gospodăriilor, terenurilor arabile și fînătelor, al animalelor etc. Tabelele referitoare la întreg teritoriul Marelui Principat al Transilvaniei sînt cele care cuprind rezultatele conscripțiilor militare și fiscale din 1776 și a celei generale din 1785. Acest din urmă tabel (în limba germană) conține date cu privire la numărul populației pe Comitate și pe orașe reșede libere cu accentul pe apartenența confesională a populației.

În altă ordine de idei ne-au reținut atenția câteva aspecte pe care le menționăm pe scurt și în cadrul acestei scurte prezentări. Observăm astfel absența numelor românești din listele cuprinzînd comisiile de conscriere, precum și faptul că românii nu figurează cu numele de familie nici chiar atunci cînd este vorba de conscrierea preoților.

Astfel, în rezultatele conscrierii confesionale pe arhidiaconate și localități, din 1733, și în rezultatele conscrierii populației românești din Brașov și districtul Țării Bîrsei (1733) deși listele cu numele preoților se întind pe mai mult de 100 de pagini nu găsim nici un nume de familie al acestora. Înregistrările sînt toate sub forma: popa Petre, popa Antonie, popa Iuon, popa Gligorie etc. etc. În legătură cu acest aspect, unele surse istorice atestă faptul că în perioada conscripțiilor mulți români din Transilvania nu aveau nume de familie (poreclă, polică). În aceste condiții, unele Comisii de conscriere, la indicația autorităților au dat acestora nume de familie maghiare pornind de la ocupația sau de la aspectul lor fizic. Se pare că în acest mod au apărut români cu numele de Kiss (mic), Nagy(mare), Hosszu(lung), Fekete (negru), Szabo (croitor), Meszaros (măcelar) etc. etc. Nu ar fi fost lipsit de interes — și problema rămîne deschisă — ca autorul, dispunînd de material de arhivă, să fi abordat și elucidat această problemă.

Mai reținem, în aceeași ordine de idei, apariția în perioada respectivă a unei limbi artificiale, hibride, de cancelarie care cu greu ar fi putut fi înțeleasă de populația maghiară (fără studii de limba latină).

Iată un extras dintr-un document scris într-o asemenea limbă „maghiară”: *Communicatit a mellett az advenákrol in Instructione conscriptorum puncto paragrapho 10-mo. tót parancsolat is, melly szerént ezen materiaban mint egyebekben kelletik procedalni ad praescriptum caesaro-regium*” (8 mai 1750 Sibiu).

Dacă pentru demografi asemenea probleme prezintă poate mai puțin interes, nu este exclus ca ele să-i intereseze mai mult pe filologi.

În concluzie, subliniem încă odată valoarea și oportunitatea apariției acestei lucrări așteptînd din partea autorului continuarea publicării unor documente și informații care să pună în lumină diferite aspecte ale situației și evoluției demografice a populației României în epoca premergătoare recensămintelor moderne.

Dr. Emil Mesaros

William M. Arkin, Richard W. Fieldhouse, *Nuclear Battelfields Global Links in the Arms Race*, Cambridge, Massachusetts, Ballinger Publishing Company, 1985

Lucrarea pe care o prezentăm este rodul cercetărilor, de mai mulți ani, efectuate de cunoscuți politologi americani William M. Arkin și Richard W. Fieldhouse cu concursul unor personalități politice și militare americane și din alte țări occidentale, precum și al unor prestigioase institute de cercetări, precum I.S.S. (Institute for Strategic Studies) din

Londra și S.I.P.R.I. din Stockholm (International Peace Research Institute), cercetări consacrate studierii complicatului mecanism al „sistemului nuclear” ce domină lumea de peste 40 de ani.

Primul capitol al lucrării, intitulat semnificativ *Starea de război*, decodifică larga răspândire a infrastructurii sistemului nuclear, neafectat de granițele geografice și naționale. Proliferarea armelor nucleare face ca nici un continent al planetei să nu fie „imn” la această adevărată „boală a secolului” și să asistăm la implementarea unei „noi geografii” marcate nu de granițele știute, ci de baze militare (3 000 de baze militare încercuiesc globul) —, de facilități portuare pentru navele militare (S.U.A. dețineau în 1982, peste 2 330 de astfel de facilități în 110 țări).

Potrivit părerii celor doi specialiști americani, „noua geografie nucleară” va fi caracterizată în viitor de trei factori majori: 1. cunoașterea exactă a pozițiilor inamicului potențial (dat fiind timpul scurt de atingere a țintelor și dispoziției globale a țintelor, ariei și caracteristicilor fizice ale pământului, apelor, aerului și spațiului extraatmosferic necesare pentru ghidarea zborului rachetelor); 2. posibilitatea ca un conflict nuclear să poată izbucni oriunde pe glob și ca cel mai obscur oraș să devină țintă de importanță „strategică”, datorită naturii globale a cursei înarmărilor nucleare; 3. necesitatea, reclamată de noile cerințe ale infrastructurii nucleare, ca toate resursele societății să fie în permanență gata să susțină planurile de război.

Lucrarea analizează apoi principalele elemente implicate în infrastructura nucleară, începând cu „Pământul” afectat de radiațiile eminate de la cele peste 1 250 de teste nucleare ce au fost efectuate începând din 1945 în 35 de locuri diferite de pe glob, de la Oceanul Atlantic și Pacific până în zona Arctică.

Un substanțial capitol este consacrat *Arsenalelor nucleare*, a căror enormă dezvoltare „nu poate fi asemuită cu nici o experiență umană anterioară”. Cele peste 5 000 de încărcături nucleare (unele nu mai voluminoase decât o simplă servietă), dar care pot șterge de pe suprafața pământului orașe întregi, amenință cu distrugerea a miliarde de locuitori ai planetei și mediul ambiant pentru decenii, dacă nu pentru sute de ani. O deosebită îngrijorare provoacă faptul că principalele puteri nucleare — S.U.A. și U.R.S.S. — mențin în mod constant gata de luptă însemnate proporții din forțele lor strategice terestre, aeriene și maritime, putând lansa fiecare, în orice moment, 5 000 de încărcături nucleare (p. 41).

Adâncindu-și analiza, cercetătorii relevă puternicele „tentacule ale arsenalelor nucleare”, întinse peste întreaga suprafață a globului și având, uneori, o importanță chiar mai mare decât a armelor nucleare însele. Sunt distinse opt categorii de activități ale infrastructurii nucleare, ce constituie componente de cea mai mare importanță ale cursei înarmărilor nucleare: 1. arsenalele nucleare; 2. producția de încărcături nucleare; 3. cercetare și testare; 4. sisteme de alarmă avansată; 5. sisteme de supraviețuire; 6. sisteme de comunicații; 7. planificare și control; 8. apărare civilă. Fiecare din aceste categorii de activități cuprind zeci de mii de specialiști de înaltă calificare. Urișa capacitate de distrugere a armelor nucleare și viteza extrem de mare a mijloacelor de transportare a lor la țintă a creat, pentru prima oară în istoria omenirii, „posibilitatea” purtării unui război mondial în numai câteva ore.

Aprofundindu-și analiza, autorii demonstrează falsitatea teoriei „controlului unui război nuclear” ca urmare a revoluției comunicațiilor moderne, propulsate de sateliți și alte tehnologii avansate. Ei arată că tehnologia electronică (care în următorii 10 ani va fi de sute de ori mai rapidă și mai miniaturizată), deși constituie o forță excepțională prin capacitatea ei de multiplicare rapidă a informației și comunicare facilă, rămâne în ultimă analiză o tehnologie mai vulnerabilă și mai perisabilă decât armele nucleare, ceea ce este de natură să conducă la „pierderea controlului” într-un conflict nuclear și nu la „controlarea” sa. Concluzia autorilor este că *distrugerea sistemelor electronice ar avea un efect mai mare decât distrugerea armelor nucleare însele*. Ameninșând credința greșită că un război nuclear ar semăna cu un război obișnuit, este decodificat efectul contradictoriu al dominației infrastructurii nucleare de către electronică: ea produce „un munte de date tehnice”, dar nu contribuie la găsirea unui „răspuns realist” din punctul de vedere al rațiunilor politice superioare.

Capitolul intitulat *Mergând spre război* analizează „arta planificatorilor militari”, bazată pe presupuneri netestate și netestabile, propuse ca „date științifice”. Bazându-se pe o asemenea judecată eronată, planificatorii militari s-au „obișnuit” într-atît să „distrugă” inamicul în mult lăudatele jocuri pe calculator, încît războiul propriu-zis a devenit „secundar” jocului simulat. Așa se face, demonstrează autorii, că în timp ce factorii politici trebuie să pună în balanță circumstanțele politice, dimensiunile morale și motivele unui atac spre a propune un răspuns adecvat, planificatorii militari își vor concentra atenția asupra „detaliilor tehnice” ale executării războiului, ce vor prevala asupra „intereselor naționale și scopurilor” unui conflict nuclear (p. 84).

În ceea ce privește decizia nucleară la nivel statal pentru S.U.A. ea este cuprinsă într-un plan operațional integrat (SIOP), intrat în vigoare la 1 octombrie 1983, care include „instrucțiuni” pentru orice situație, de la „demonstrarea de forță la situația trans. și post-belică. În

esență, se prevede „o rezervă strategică” sigură pentru a putea da o lovitură distrugătoare după prima salvă a unui război nuclear. Durata posibilă a unui război nuclear este estimată la 16 zile. Considerentele privind durata, extinderea și caracterul unui război nuclear, așa cum sînt ele enunțate în documentele oficiale americane, sînt apreciate de către autori ca „arbitrar”.

O atenție deosebită acordă autorii proliferării extraordinare a țintelor avute în vedere în cazul unui conflict nuclear. În S.U.A., o agenție specializată — Defence Intelligence Agency — elaborează și aduce „la zi” în permanență o *Enciclopedie de bază pentru țintele ce prezintă interes*, din care este extras un „inventar” — Target Data Inventory — conținând date concrete ale țintelor selectate, precum: localizarea, importanța, vulnerabilitatea, sistemele de apărare etc. Imensa cantitate de informații, mereu noi, furnizate de sistemele de alarmă avansate face ca obiectivele potențiale să fie schimbate „aproape zilnic” în funcție de noii parametri ai armelor de atac și schimbărilor survenite în apărarea inamică, precum și estimărilor referitoare la capacitatea de penetrare a forțelor proprii, timpul de atac și categoria țintei. Deosebit de nocivă este apreciată includerea, între țintele preconizate, a marilor orașe care, deși nu constituie „ținte per se”, vor fi atacate în cazul unui conflict nuclear, intrucît în ele sînt dislocate „facilități militare și industriale” de primă importanță.

Următoarele două capitole sînt consacrate regiunilor celor mai afectate de infrastructura nucleară — *Europa și Pacificul*.

Cea mai militarizată țară europeană este considerată R. F. Germania, teritoriul cu cel mai dens armament clasic și nuclear, unde sînt dislocați 750.000 militari străini și în care există 4.000 facilități militare, dintre care 1.000 ale S.U.A. Anual, în R. F. Germania au loc 5.000 de exerciții militare, dintre care 226 manevre militare majore.

Europa este regiunea pentru care a fost elaborat și cel mai discutat scenariu al unui război nuclear, plecîndu-se de la existența a celor 6.100 „vehicule nucleare” ale N.A.T.O. și Tratatului de la Varșovia dispuse pe sol european și de la cele 9.000 de încărcături nucleare amplasate pe continent sau vizînd ținte europene. Dacă sînt cumulate și încărcăturile nucleare amplasate pe navele ce patrulează în apele adiacente Europei, se obține un total de 17.000 de încărcături nucleare (o treime din totalul mondial) ce configurează „spectrul nuclear” al acestei regiuni. Încărcături nucleare se află dispersate în 11 țări europene, „gama” armelor nucleare mergînd de la mine, artilerie cu proiectile nucleare, rachete sol-aer, rachete tactice și cu rază scurtă de acțiune (balistice), bombardiere și bombe tactice, bombardiere și bombe strategice, pînă la rachete strategice cu rază lungă de acțiune. Aproximativ toate armele din dotarea N.A.T.O. sînt „cu dublă acțiune” — clasică și nucleară (uneori și chimică). Autorii demonstrează că infrastructura nucleară este atît de densă în Europa, încît chiar și un „atac și o ripostă nucleare limitate” ar implica sute de ținte (1.000 de ținte „potențiale” fiind situate numai în R. F. Germania și R. D. Germană).

Mai mult decît atît, armele nucleare sînt atît de puternic integrate în structurile militare ale celor două blocuri militare, N.A.T.O. și Tratatului de la Varșovia, încît orice conflict militar major se va transforma rapid într-unul nuclear. La o astfel de prezumție conduce și luarea în considerare a densității forțelor militare din Europa și a nivelului forțelor convenționale, precum și a puterii distructive a acestora (apropiată de a armelor nucleare), care fac dificil de imaginat o ofensivă sau o apărare care să nu recurgă la armele nucleare în cazul unui conflict. În optica autorilor, numai armele nucleare pot asigura distrugerea sistemelor de apărare aeriană și terestră a bazelor militare, ca și a obiectivelor greu de detectat și de distrus cu arme clasice.

În sfîrșit, referitor la așa-numitul „cîmp de luptă nuclear european”, autorii sînt de părere că el „se întinde de la Pacific pînă în regiunea lumii a treia”, iar un conflict cu arme nucleare poate irumpe oricînd, o dată cu izbucnirea războiului într-o zonă mai puțin stabilă a acestei întinse arii geografice.

O evoluție periculoasă a căpătat și situația din Pacific, regiune în care sînt desfășurate 3.000 de încărcături nucleare, majoritatea amplasate pe submarine, nave și pe bombardiere strategice aparținînd S.U.A., U.R.S.S. și R. P. Chineze.

Un capitol substanțial este consacrat *Denuclearizării*. Trecînd în revistă propunerile privind crearea unor zone denuclearizate în Europa de Nord și Centrală, în Mediterana, Balcani, Orientul Apropiat, Asia de Sud, Oceanul Indian, Africa și Pacific, ca și numeroasele campanii antinucleare din țări europene, din Orientul apropiat, Asia și Statele Unite, autorii le consideră ca reflectînd convingerea cetățenilor, a parlamentelor și guvernelor, că perpetuarea și dezvoltarea sistemului nuclear nu servește interesele nici unei țări, nici unui popor, conducînd doar la creșterea amenințării cu un război nimicitor.

Ultimul capitol al lucrării aduce în discuție problema „controlului înarmărilor” care, potrivit părerii autorilor, a înregistrat un eșec. În varianta sa „tradițională”, afirmă ei, controlul înarmărilor a fost destinat nu să restrîngă capacitățile nucleare sau să denuclearizeze lumea, ci „să instituționalizeze regulile de operare cu armele nucleare, instituite de către marile puteri pentru a-și prezenta libertatea de acțiune și avantajele cîștigate față de cealaltă parte, ca și pentru a calma opinia publică internațională”.

În încheierea amplei și argumentatei lor lucrări, autorii ajung la concluzia că, după 40 de ani de „eră nucleară”, foarte multe lucruri despre armele nucleare rămân încă necunoscute, neexplicate, necuantificate.

Prevenirea unui război nuclear cere „dezmembrarea” infrastructurii nucleare care înfățișează globul, ceea ce ar însemna restrângerea extinderii la scară mondială a capacităților nucleare ale marilor puteri. Călea spre o denuclearizare reală, care împiedică răspândirea armelor nucleare, ar preveni și izbucnirea unui război, implică o cunoaștere profundă a infrastructurii nucleare care a transformat întreaga omenire „într-un cimp de luptă nuclear”. La această cale se poate ajunge prin acțiuni la scară mondială de controlare a „sistemului nuclear, un sistem ce amenință în permanență pacea și existența omenirii”.

Leon Talpa

Robert Dahl, *A Preface to Economic Democracy*, Cambridge, Polity Press, 1985

Care sînt diversele interrelații între egalitate, democrație și libertate? Care este importanța democrației economice pentru dezvoltarea libertății? În ce măsură democrația economică este condiționată de realizarea autoconducerii economice? La asemenea întrebări caută să răspundă reputatul profesor de științe politice de la Universitatea Yale (S.U.A.), Robert Dahl, în „Prefață pentru o democrație economică”. Noua sa lucrare se înscrie pe linia tematică promovată de un alt binecunoscut studiu al său, *Prefață pentru o teorie a democrației* (1956), fiind o consistentă pledoarie în favoarea înțelegerii dimensiunii economice a democrației și libertății, a faptului că acestea din urmă sînt periclitate de procese care generează un tot mai înalt grad de inegalitate economică.

Poate aduce egalitatea prejudicii libertății? La această întrebare își propune să răspundă Dahl în primul capitol, pornind de la clasică și influentă — printre concetățenii săi — concepție a lui Tocqueville.

Observînd că experiența societăților cu instituții democratice face revelația unei expansiuni și a unei mai eficace protecții legale a drepturilor politice „primare”, profesorul american este de părere că concluzia ce se desprinde poate părea părea surprinzătoare, după cum se construiește teoretic relația între ordinea democratică și protejarea drepturilor politice (p. 24). O perspectivă, incorporată masiv în gîndirea constituțională americană, poate fi intitulată „teoria drepturilor apriorice”: drepturile fundamentale, inclusiv cele politice, au o existență morală, o bază ontologică independentă de democrație, fiind anterioare, dacă nu superioare acesteia. Aceste drepturi delimitează zona acțiunilor pe baza procedurilor democratice, cetățeanul fiind capacitat să le exercite împotriva procesului democratic, atunci cînd s-ar naște un conflict între interesele sale și alte interese. Libertatea reprezentată de aceste drepturi este potențialmente pusă în pericol de diverse acțiuni întreprinse în virtutea procesului democratic. O a doua perspectivă, apreciază Dahl, ce este mai consistentă cu principiile democrației (p. 25), vede drepturile politice fundamentale ca incluzînd toate drepturile necesare procesului democratic (s.n.). În această viziune, dreptul la auto-guvernare prin procesul democratic devine el însuși unul dintre cele mai importante drepturi pe care le posedă un cetățean. Prin urmare, orice atingere a dreptului la auto-guvernare (auto-conducere) semnifică o violare a unui drept inalienabil. Dar dacă oamenii au dreptul fundamental la auto-conducere, decurge logic cerința ca cetățenii să posede drepturile ce sînt esențiale desfășurării procesului democratic. Pe această pistă de judecare a problemei, drepturile politice primare derivă din dreptul la autoconducere. Ideea subliniată de Dahl, și anume că esența procesului democratic rezidă în „exercitarea drepturilor politice fundamentale, schimbă natura teoretică a problemei, așa cum fusese ea formulată de o serie de gînditori, între care Tocqueville. Pentru că, se poate acum demonstra, atingerea sau violarea drepturilor politice ale unei minorități de către o majoritate — în mod deliberat sau din eroare — echivalează cu o deteriorare sau o anulare a procesului democratic. Iar în cazul ipotezei în care, o colectivitate întreagă ar decide renunțarea la guvernarea prin mijloace democratice — decizie luată, paradoxal, în mod democratic —, exercitarea dreptului de decizie în acest scop ar avea ca efect pierderea acestui drept (a procesului democratic) în viitor.

În Capitolul al II-lea se examinează consecințele pentru procesul democratic și egalitatea între cetățeni ale unei ordini economice bazate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție. Dahl observă că proprietatea privată asupra întreprinderilor (în cadrul capitalismului corporatist) este o sursă generatoare de inegalitate politică pe două căi relaționate, dar totuși diferite. În primul rînd, proprietatea și controlul acesteia contribuie la diferențieri majore

între cetățeni în ce privește averea, veniturile, statutul social, nivelul de pregătire, accesul la informație etc. În al doilea rând, conducerea internă a întreprinderilor este clar nedemocratică atât de *jure* cât și de *facto*. Prin urmare, rezultă o inegalitate majoră între cetățeni în ce privește posibilitățile și șansele de participare la conducerea întreprinderilor economice. Teza sa de bază este aceea că atât „capitalismul corporatist, cât și socialismul birocratic tind să producă inegalități de ordin social și economic atât de mari, încât afectează esența procesului democratic, a egalității politice” (p. 60), și că se impune căutarea unei alternative superioare prin extinderea procesului democratic la nivelul întreprinderilor economice. În calea unei democratizări a conducerii întreprinderilor economice stă însă proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, drept care, arată Dahl, este indeobște apărută fie prin argumente utilitariste — că ar fi benefică pentru bunăstarea individuală, cea colectivă, pentru ridicarea eficienței economice —, fie prin justificări de natură morală — după care proprietatea privată reprezintă un drept fundamental, inalienabil al cetățeanului, de care depinde prezervarea libertății sale economice și politice.

În Capitolul al III-lea al lucrării sale, profesorul american prezintă ceea ce el consideră a fi o alternativă mai bună la ordinea socială și economică actuală din țările capitaliste dezvoltate și care, susține el, ar fi superioară și „socialismului birocratic” din alte țări. Se evidențiază un set de obiective sociale și economice și câteva asumții de bază ale modelului de organizare socială și economică. În ce privește obiectivele de realizat, se subliniază că o alternativă mai bună trebuie să conducă la o distribuție mai egală a resurselor politice, la o distribuție a resurselor economice care să favorizeze echitatea (justiția) economică, să asigure o eficiență economică superioară, să promoveze trăsăturile nobile, virtuțile și inteligența creatoare a oamenilor și să extindă spațiul de manifestare liberă și de procurare de „resurse economice personale” pentru fiecare individ. Ipotezele pe baza cărora Dahl își elaborează tezele se referă la „respingerea oricărei alternative ce reclamă o înaltă concentrare de putere în mâinile câtorva persoane” (p. 89); „dispersarea puterii economice prin descentralizarea controlului activității economice la nivelul unui număr suficient de larg de întreprinderi autonome — acestea din urmă putând decide asupra structurii producției și input-urilor folosite, asupra prețurilor și salariilor, precum și asupra distribuției surplusului realizat (venitului net) între consum și investiții: — coordonarea interacțiunilor dintre aceste întreprinderi se înfăptuiesc prin mecanismul pieței (p. 90), iar evitarea diverselor externalități (de exemplu, poluarea) se face prin instituirea unui cadru de reglementări și reguli corespunzătoare”. În sfârșit, ipoteza centrală și esența demersului lui Dahl este aceea că „organizarea internă a întreprinderii nu este o simplă extindere a birocrăției centrale a statului, iar autoritatea nu este exercitată de manageri răspunzători, teoretic cel puțin, în fața acționarilor; ... alternativa considerată este un sistem de întreprinderi economice ce sînt proprietatea colectivă a celor care lucrează în ele și sînt conduse în mod democratic de aceștia” (p. 91). Practic, Dahl pledează pentru un sistem bazat pe *întreprinderi autoconduse*, de tipul celor iugoslave, cu diferență notabilă că — spre deosebire de acestea din urmă — proprietatea nu este socială ci are un caracter colectiv. Avantajele unui asemenea sistem ar fi multiple, atât în planul participării *responsabile* a cetățenilor la viața politică și socială, cât și în plan economic, îndeosebi prin eliminarea în mare măsură a cuantumulului de conflict care definește raporturile dintre manageri și proprietari pe de-o parte și salariații de cealaltă parte; reducerea inegalităților economice ar fi considerabilă, deși diferențieri în venituri ar persista ca urmare a rezultatelor nesimilare în producție ale întreprinderilor, ceea ce ar impune intervenții ale organelor centrale în vederea atingerii obiectivului de echitate socială.

În Capitolul al IV-lea, Dahl își dezvoltă pledoaria în favoarea „democratizării întreprinderilor economice” considerînd că nici una dintre principalele obiecții față de alternativa propusă de el nu rezistă la o analiză serioasă, confruntată cu evidența. Admițînd că proprietatea privată nu este protejată de un drept fundamental, superior, se poate deduce că instituția autoconducerii întreprinderilor nu poate viola un asemenea drept. Totodată, precum se argumentează în sprijinul procesului democratic în guvernarea statului, este pe deplin firesc să se reclame aceleași proceduri și în cadrul întreprinderilor. Nici argumentele legate de o presupusă ineficiență economică relativă a întreprinderilor auto-conduse nu sînt valide pentru profesorul american. Dahl apreciază că există premise obiective și subiective ca întreprinderile cu autoconducere, aflate în proprietatea colectivului de muncitori, să funcționeze în mod corespunzător: fie că este vorba de funcția de investiție și a orizontului programării producției, de calitatea conducerii manageriale a delegaților mandatați (să conducă) de către muncitorii proprietari, de calitatea muncii și eficiența utilizării tuturor factorilor de producție; este normal — se afirmă — să gîndim că muncitorii sînt preocupați de stabilitatea și perspectivele de dezvoltare ale întreprinderii (funcția de investigație), sînt interesați să-și perfecționeze continuu calificarea profesională și vor căuta să încredințeze activitatea de conducere managerială unor persoane competente, care să acționeze în interesul colectivului de muncă.

Dahl face o serie de considerații pe marginea modului de funcționare a unei economii cu întreprinderi auto-conduse (în accepția noțiunii de auto-conducere formulată de autor — (n.n.)). Astfel, se subliniază că „un sistem economic cu întreprinderi auto-conduse reclamă exercitarea

de către autoritatea centrală (guvern + n.n.) a unor atribuții importante, în domeniul precum apărarea națională și relațiile externe, politica monetară și fiscală, asistența socială și sanitară, reglementări privind efectele nocive ale unor activități desfășurate de întreprinderi și, mai ales, măsuri de politică privind investițiile, creșterea economică generală și sectorială” (p. 136—137). Prin urmare, se remarcă mai departe, „un asemenea sistem nu pune autoritatea centrală în situația de a contempla pur și simplu un *laissez-faire* în acțiune și nici nu poate fi echivalent cu o societate anarhică de tip proudhonian, bazată pe asociații autonome de muncitori sau cu o societate descompusă în comunități umane absolut independente și cu auto-sustinere deplină din punct de vedere economic”.

În ce privește contribuția pe care alternativa propusă o poate aduce la realizarea țelurilor unei societăți democratice, se reliefează câteva probleme. În primul rând este vorba de *echitate*: „Într-o economie ca cea a SUA, în prezent performanța economică pare să necesite renunțarea la practicarea unei justiții în distribuirea veniturilor (așa-numitul compromis între eficiență și echitate — n.n.)... în schimb, sistemul bazat pe întreprinderi auto-condușe ar ușura considerabil difuzarea veniturilor și a bogăției în societate, ceea ce ar avea efecte și în planul echității sociale” (p. 138). O a doua problemă se referă la *forma de proprietate*: a întreprinderii auto-condușe: proprietate individuală, proprietate colectivă (cooperativă), proprietate de stat sau proprietate socială. Dintre aceste forme, Dahl apreciază că proprietatea colectivă (cooperativă) este cea care răspunde cel mai bine cerințelor modelului propus de el. Se arată astfel că proprietatea de stat este „umbrărită atât de istoria, cât și de teoria și practica socialismului. Argumentele aduse de unii socialiști în justificarea proprietății de stat, au servit concomitent la respingerea gradului de autonomie pentru întreprinderile de stat, de care au nevoie întreprinderile auto-condușe” (p. 143). O eventuală rezolvare a dificultăților legate de proprietatea publică ar fi „darea în folosință (în arendă — n.n.) a întreprinderilor de stat colectivelor de oameni și muncii, care ar putea să le facă să funcționeze *de facto* ca veritabile întreprinderi cu auto-conducere”. Autorul consideră însă că o proprietate de stat aparent simbolică nu poate constitui o soluție dacă legislația nu conține prevederi adecvate, care să asigure dreptul de control și decizie al colectivelor de muncă asupra întreprinderilor pe care le gestionează. Cât privește proprietatea socială, așa cum dovedeste și experiența iugoslaviei, nici această formă nu „poate scăpa de dilema fundamentală a proprietății publice, deci de dilema esențială a socialismului: cine deține controlul mării puteri... economice reprezentate de capitalul social și proprietatea publică?”. Paradoxul sistemului iugoslav este acela că el conține o economie descentralizată, care permite și probabil realizează cel mai înalt grad de control democratic al vieții economice a întreprinderilor (din întreaga lume) și un regim politic nedemocratic, rolul dominant în a decide structurile politice și economice de bază ale țării fiind deținut de liderii de partid și de stat” (p. 146), ceea ce ar implica și posibilitatea modificării, în funcție de diverse imperative, a statutului juridic și drepturilor întreprinderilor. Cooperativa (proprietatea colectivă) este forma care — subliniază Dahl — elimină ambiguitățile ce înconjoară spațiul de intervenție a organelor de decizie centrale și relațiile acestora cu întreprinderi „date în folosință colectivelor de muncă” sau cu întreprinderi vizualizate ca proprietate socială, „oferind mai multă protecție autonomiei împotriva controlului birocratic al statului” (p. 148). Cum să fie condusă o întreprindere cu auto-conducere, astfel încât procesul inovațional să fie stimulat? Autorul remarcă faptul că o conducere democratică nu presupune participarea tuturor membrilor colectivului de muncă, indiferent de competență și atribuții; esențial este ca factorul de decizie să reprezinte și să urmărească interesele întreprinderii, cum sunt ele definite de colectivul de muncă. Cât privește procesul inovațional, Dahl apreciază că întreprinderea auto-condușă oferă mediul raporturilor umane (neîntemeiat pe o relație autoritară) pentru performanțe superioare.

Daniel Dăianu

L. F. THOMAS, E. S. HARRI-AUGSTEIN, *Self-Organized Learning. Foundations of a Conversational Science for Psychology*, London, Kegan Paul, 1985

— În Laurie F. Thomas și E. Sheila Harri-Augstein analizează învățarea prin intermediu unor concepte, cum sînt cele de: *experiență personală, conversație și respectiv auto-organizare*. Așa cum se va observa, aceste concepte sînt corelate cu o metodologie adecvată, ce reprezintă o rafinare și dezvoltare a tehnicii constructelor personale și, în speță, a grilei de repertoriu, elaborate, după cum se știe, de G. A. Kelley.

În introducerea, semnată de cunoscutul specialist în teoria kellyană D. Bannister, se spune că în abordarea realizată de Thomas și Harri-Augstein „modelul central al învățării este *conversația* — poate modul cel mai vechi, cel mai bogat și cel mai specific uman de învățare”.

(p. XIX). Metodele utilizate sînt, în cea mai mare parte, „dezvoltări imaginative ale grilei de repertoriu”. Avînd în vedere faptul că „fințele umane de toate vîrstele se obișnuiesc cu strategii stabile, dar sub-optimale de învățare” (p. XXIII), autorii consideră că această stereotipizare a procesului de învățare, asociată și cu „presupuneri pesimiste asupra potențialului uman pe care l-au diverși învățători (termenul înțeles în sens larg de „cei care îi învață pe alții” — n.n.) contribuie la stingerea treptată a capacității spontane autoorganizate de învățare” (ibidem). Mai mult, *libertatea de a învăța* este considerată drept principala cale de a înclina în mod favorabil balanța, spre procesele de autodeterminare în raport cu cele de heterodeterminare în evoluția indivizilor și grupurilor umane.

Procesul de învățare auto-organizată are ca principale obiective:

- a. să-l facă apt pe individ să treacă de la întemeierea pe semnificația impersonală la *construcția semnificației personale*, deci a învățării personale;
- b. să treacă de la manipularea externă specifică situației de a fi instruit de altălibi la *libertatea disciplinată a învățării auto-organizate* (p. 16).

Diferențierea fundamentală între cei care adoptă *sistemul de învățare impersonală* și cei care adoptă *sistemul învățării personale* nu constă în sentimentul reușitei sau nereușitei în învățare pe care-l pot avea ambii, ci în faptul că cei care adoptă sistemul învățării personale, deși sînt conștienți că „evaluările sociale se vor judeca în ultimă instanță prin intermediul standardelor pe care le-au constituit personal”, „cei care adoptă învățarea impersonală nu au decît standardele societății referente în interiorul căreia se autodefinesc” (p. 15). Deci, în timp ce sistemul învățării impersonale îi face pe cei care-l practică prizonierii „sistemului de valori și semnificații sociale” din interiorul structurii în care există, învățarea personală permite celui care o practică să schimbe sistemul extern de referință. Oare nu par extrem de asemănătoare aceste două sisteme de învățare cu ceea ce a fost denumită „învățarea de menținere” și respectiv „învățarea anticipativă” în cadrul raportului Clubului de la Roma asupra învățării (J. Botkin, M. Elmandjra, M. Malita)?

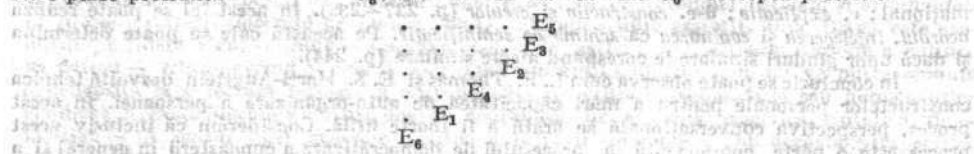
Pentru a putea valorifica cit mai deplin experiențe personale bogate din domenii variate de activitate („învățarea limbilor străine”, „activitatea de conducere și organizare a muncii”, „activitatea de proiectare și sistematizare a mediului construit”, „relațiile interpersonale” etc.) L. Thomas și Harri-Augstein au elaborat noi tipuri de grile de repertoriu, dintre care primele în ordinea utilizării sînt: *grila focalizată și grila spațială*. Grila focalizată presupune o reordonare a elementelor și constructelor în funcție de gradul lor de asemănare.

Grila focalizată a lui D.

Polul constructului evaluat cu V ELEMENTE

Polul constructului evaluat cu X

	E_6	E_1	E_4	E_2	E_3	E_5	
Conduc	C_2	V	V	V	V	X	C_3 Conducător
Comunică greu	C_5	V	V	V	V	X	C_6 Comunică ușor
Lipsă de stăruință	C_4	V	V	V	X	X	C_4 Perseverent
Slab în planificarea și analiza problemelor lor	C_1	V	V	X	V	X	C_1 Bun de planificare și aptitudini creatoare
Neinteligent	RC_3	V	V	X	X	X	RC_3 Intelligent
Nu-i place presiunea	C_6	CV	V	X	X	X	C_6 Acceptă presiunea

Focalizarea grilei de repertoriu permite subiectului să observe cu ușurință distanțele dintre „elementele” și „constructele” folosite. Mai exact, se pot determina distanțele dintre toate elementele folosite, distanțele dintre toate constructele folosite, precum și modurile de asociere între elemente și constructe. În elaborarea acestei grile, poli unui construct pot fi inversați. Grila focalizată este supusă apoi unui proces de spațializare, adică unei *distanțări în reprezentarea grafică* a „elementelor” și „constructelor” care să fie corespunzătoare gradului lor de apropiere, dat de numărul evaluărilor (cu X, V sau cu o valoare de scală) identice.

O problemă referitoare la generarea constructelor, cu ajutorul grilei la care ne oprim aici, este cea a relației CUNOSCUT-NECUNOSCUT. Această problemă este importantă, pentru că ea ne confruntă cu o situație paradoxală: pe de-o parte, teoria constructelor personale consideră persoana ca un „om de știință incipient”, angajat într-un proces de cunoaștere a mediului, iar pe de altă parte L. Thomas și Harri-Augstein consideră că „elementele” trebuie să aparțină ariei de experiență personală a subiectului și, deci, să fie cunoscute de către acesta. În acest fel, grila de repertoriu devine un mijloc de investigare de către subiect, fie singur, fie în

„cooperare cu alți subiecți prin intermediul dezvoltării convenționale a acestuia — așa cum vom vedea imediat — a *experienței personale deja acumulate* în raport cu anumite elemente. Grila ajută persoana să știe mai bine ceea ce știe deja sau ceva care a intrat în zona proprie de experiență, chiar dacă nu a devenit complet explicit. În acest fel apare o mare problemă: este sistemul de constructe personale aplicabil doar experienței deja acumulate? Permite sistemul de constructe personale anticipări (postulatul fundamental al teoriei) doar în raport cu elementele care aparțin deja experienței personale a subiectului? *ce rol au constructele în lărgirea experienței personale a subiectului?* se reduce contribuția grilei de repertoriu și, în general, a tehnicii constructelor personale la dezvoltarea semnificației implicite în experiența personală deja dobândită de subiect sau sistemul constructelor personale este o cale de dezvoltare a statusului de cercetător incipient al omului obișnuit? Reducerea obligatorie a elementelor la aria experienței personale trăite deja de subiect ni se pare o restricție nenaturală. Această restricție impusă de Thomas și Augstein, pentru a evita substituirea experienței personale a subiectului cu experiența cercetătorului prin oferirea unor *elemente și constructe prefabricate*, devine o barieră în studiarea modului în care sistemul existent de constructe personale se extinde și se îmbogățește în raport cu elemente care apar pentru prima dată în orizontul experienței personale.

În abordarea stadială, *trecerea de la știut la ne-știut*, fenomenele de transfer, analogie, comparații nu numai între „elementele cunoscute”, ci și între „elementele cunoscute și cele intrate pentru prima dată în aria experienței personale” are o importanță foarte mare.

Perspectiva CONVERSAȚIONALĂ în care este utilizată și dezvoltată fila de repertoriu cu programele adiacente de prelucrare, constituie o altă contribuție originală și semnificativă pe care o aduc Thomas și Harri-Augstein în acest domeniu. *Ce înțeleg autorii prin conversație?* Ne vom folosi de un citat mai lung și semnificativ: „Esența conversației, așa cum este folosit termenul în această carte (de L. F. Thomas și E. S. Harri-Augstein) constă în aceea că în cadrul ei există mai mult de un singur nod autonom de control, iar aceste noduri se sincronizează sau armonizează în așa fel încât trecerea controlului de la unul la celălalt duce la o înțelegere pe care nici unul nu ar fi putut s-o creeze în mod separat. Contribuția fiecăruia nu este predictibilă de către celălalt. Mai mult, nici unul dintre participanți nu poate prevedea nici măcar propria sa contribuție, deoarece aceasta este dependentă de contribuția celuilalt” (p. 92). Conversațiile pot fi (din perspectiva contribuției și controlului fiecărui nod) „simetrice” sau „asimetrice”.

Grila de repertoriu este o cale de analiză și schimbare a unor structuri cognitive profunde. Cu toate deficiențele conceptului de MENTAL (*mind*), autorii se pronunță pentru utilizarea acestuia. Fără a ne trimite explicit la disputa celebră Piaget-Chomski, ei consideră că „structura mentalului este dată de om” (p. 258). A explora atât lumea fenomenologică a altora, cât și cea proprie, devine un scop realizabil prin intermediul grilei de repertoriu. În luptă cu miturile generale și personale asupra învățării, autorii susțin în esență următoarea idee deosebit de atrăgătoare: „Capacitatea mentalului de a se reconstrui, și astfel de a se depăși pe sine este obstrucționată de caracterul rigid al multor mituri personale” (p. 226). Tehnica constructelor personale, inclusiv în varianta ei conversațională este o cale de *autoconstruire a mentalului*.

Articularea unei conversații atât sub raportul conținutului, cât și al procesului se poate realiza la următoarele niveluri principale: a. *factual* sau ritualistic; b. *instrucțional* sau informațional; c. *explicitiv*; d-e. *constructiv și creator* (p. 237—238). În acest fel se poate realiza acordul, înțelegerea și evaluarea ca schimb de semnificație. Pe această cale se poate determina și dacă unor gânduri similare le corespund afecte similare (p. 244).

În concluzie se poate observa cum L. F. Thomas și E. S. Harri-Augstein dezvoltă tehnica constructelor personale pentru a mări capacitatea de auto-organizare a persoanei. În acest proces, perspectiva conversațională se arată a fi foarte utilă. Considerăm că inclusiv acest proces este o parte componentă a procesului de democratizare a cunoașterii în general și a celei sociale în special. Din punctul nostru de vedere, elaborarea unor astfel de tehnici se bazează pe cunoașterea statusului cognitiv dual (de observat și observator) al fiecărei persoane, indiferent dacă acesta este actualizat în maniere diferite. Analogia lui Kelly, în cadrul căreia omul obișnuit este considerat a se manifesta în comportamentul său cotidian ca un om de știință incipient oferă un cimp larg de explorare, în cadrul căruia complexitatea relațiilor generate de recunoașterea statusului cognitiv dual reprezintă doar o parte, și nici aceasta pe deplin explicitată. Având în vedere observațiile făcute pe parcursul prezentării, considerăm lucrarea deosebit de utilă, cu multe contribuții originale și cu un mare potențial reflexiv, atât pentru specialist, cât și pentru nespecialist.

Catol in Mamall